

**Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя
Стефаника”
Інститут історії і політології
Кафедра історії слов’ян**

В.З. ДЕБЕНКО

**ІМПЕРСЬКА ІДЕЯ В МОСКОВСЬКІЙ ДЕРЖАВІ
В КІНЦІ XV – XVIII СТОЛІТТЯ**

**Навчально-методичний посібник зі спецкурсу для студентів, які
навчаються за спеціальністю “Історія”
(заочна форма навчання)**

Івано-Франківськ

2012

У навчально-методичному посібнику зроблено аналіз зародження, генези імперської ідеї та її впливу на суспільно-політичний розвиток Російської держави в XV – XVIII ст. Значна увага приділяється утворенню тоталітарної моделі державно-правових відносин в російському суспільстві. Розкривається сутність формування російського абсолютизму, його впливу на соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток Росії. У посібнику вміщено плани лекцій, семінарських занять тематика рефератів програмові вимоги та список рекомендованої літератури.

Спецкурс розрахований на студентів заочної форми навчання, які навчаються на спеціальності “Історія” Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Автор: В. З. Дебенко, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії слов’ян.

Рецензенти:

П.С. Федорчак, доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії слов’ян Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Ю. М. Томин, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії слов’ян Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Протокол № ____ від _____ 2012 р.

ПЕРЕДМОВА

Історія людства знала чимало імперій, їх утворення і занепад змінювали історичні долі народів і навіть супроводжувались катаклізмами цілих цивілізацій. XX – початок XXI століття завдало нищівного удару імперській системі. Логічним було б припустити, що приклади, як давнього минулого, так і близького сучасного, приведуть до усвідомлення неминучості не тільки політичної, але й ідеологічної безперспективності супердержав, приреченості спроб зберегти або відновити імперську систему.

Проте реалії сьогодення, як у світовому масштабі взагалі, так і на теренах колишнього Радянського Союзу, зокрема, свідчать про живучість імперської ідеї. Не виключаємо проявів імперських амбіцій у різних формах та різних державах і в майбутньому. Тому, на наш погляд, є нагальна необхідність у вивченні студентами спецкурсу щодо дослідження джерел імперської ідеї в Російській державі наприкінці XV – XVIII ст.

ПРОГРАМА КУРСУ

Вступ до спецкурсу.

Визначення предмету і мети спецкурсу. Питання походження великоруської народності і назв Московське царство й Росія в історіографічній літературі. Проблема об'єднання центрів руських земель і можливості їх альтернативного розвитку. Символи та атрибути Московської держави.

Зародження імперської ідеї в Московській державі в кінці XV – XVI ст.

Джерела до вивчення проблеми формування імперської доктрини у великому князівстві Московському. Об'єктивні та суб'єктивні передумови зародження самодержавства та імперської ідеї в працях дожовтневих російських істориків. Радянська історіографія та її концепція формування експансійного зовнішньополітичного курсу Московської держави. Погляди сучасних істориків на проблему зародження імперської доктрини в Росії.

Імперська ідеологія, політика практика за часів Івана III і Василя III.

Роль імперської ідеї у внутрішній і зовнішній політиці Москви за Івана III. Імперська ідея у внутрішній і зовнішній політиці Москви за часів правління Василя III. Україна в контексті Московської імперської ідеї.

Імперська ідея в контексті внутрішньої політики Івана IV.

Утвердження деслотизму в Московській державі. Утворення державної ідеології. Започаткування ідеологічного контролю і цензури. Стоглав. Домострой. Великі Четьї-Мінеї. І. С. Пересветов як ідеолог самодержавства та імперської політики Москви.

Зовнішньополітична доктрина Московської держави за правління Івана IV.

Ідеологічне обґрунтування агресивних зазіхань московськими правителями. „Київська спадщина" в експансійних планах Московської держави. Роль "Сказання о князьях Владимирских " і теорії "Москва - третій Рим" в ідеології московської дипломатії. Релігійний аспект в зовнішній

політиці і практиці Москви. Лівонська війна: передумови і наслідки. Ідеологія московської дипломатії. Історіографічне осмислення.

Росія на шляху до імперії.

Особливості політичної та ідеологічної ситуації в московській державі. Самодержавство імперська ідея в Росії у II пол. XVII ст.: ідеологія, політика, практика. Україна в контексті російської імперської ідеї. Нікон, його реформи та ідея вселенської православної церкви.

Державна ідеологія і імперська ідея в Росії за часів Петра I.

Світогляд і політичні погляди царя. Роль теорії "Москва - третій Рим", концепції "Сказання о князях Владимирских " в ідеологічному обґрунтуванні імперської ідеї. Роль Петра I у виробленні нової ідеології внутрішньої і зовнішньої політики держави. Основні напрямки імперської політики Росії за правління Петра I. Зовнішня політика Петра I - міфи і реальність. Вплив "Заповіту" на ментальність панівного стану.

Реформи Петра I, їх роль у перетворенні Росії а абсолютну монархію, військово-тоталітарну державу, та вплив на ментальність росіян і підвладних Петербургу народів.

Створення мілітарної економіки, її роль в економічному розвитку держави і психології населення. Реформування органів управління, суду, церкви. Створення контрольно-фінансової системи. Роль цих перетворень у зародженні тоталітарно-поліційної системи ,змін у ментальності населення. Реформа армії і флоту та її роль в утворенні тоталітарної імперської держави. Консолідація панівного стану (дворянства) та його роль в утворенні абсолютизму й імперської ідеї.

Імперська ідея в Росії за правління Катерини II.

Катерина II і російський націонал патріотизм. "Грецький проект" і його роль в ідеологічному обґрунтуванні загарбницької політики російського

царизму. Ідея „ІІІ-го Риму " і спроби її реалізації під час російсько-турецьких війн: 1768-1774 і 1787-1791 рр. Три поділи Польщі і роль питання про дисидентів у втручанні російського царизму у внутрішні справи Речі Посполитої.

ЛЕКЦІЇ

Тема 1. Вступ до спецкурсу.

1. Визначення предмету і мети спецкурсу.
2. Питання походження великоруської народності і назв Московське царство й Росія в історіографічній літературі.
3. Проблема об'єднання центрів руських земель і можливості їх альтернативного розвитку.
4. Символи та атрибути Московської держави.

Тема 2. Зародження імперської ідеї в Московській державі в кінці XV – XVI ст.

1. Джерела до вивчення проблеми формування імперської доктрини у великому князівстві Московському.
2. Об'єктивні та суб'єктивні передумови зародження самодержавства та імперської ідеї в працях дожовтневих російських істориків.
3. Радянська історіографія та її концепція формування експансійного зовнішньополітичного курсу Московської держави.
4. Погляди сучасних істориків на проблему зародження імперської доктрини в Росії.

Тема 3. Імперська ідеологія, політика практика за часів Івана III і Василя III.

1. Роль імперської ідеї у внутрішній і зовнішній політиці Москви за Івана III.
2. Імперська ідея у внутрішній і зовнішній політиці Москви за часів правління Василя III.
3. Україна в контексті Московської імперської ідеї.

Тема 4. Імперська ідея в контексті внутрішньої політики Івана IV.

1. Утвердження деслотизму в Московській державі.
2. Утворення державної ідеології.

3. Започаткування ідеологічного контролю і цензури. Стоглав. Домострой. Великі Четві-Мінеї.
4. І. С. Пересветов як ідеолог самодержавства та імперської політики Москви.

Тема 5. Зовнішньополітична доктрина Московської держави за правління Івана IV.

1. Ідеологічне обґрунтування агресивних зазіхань московськими правителями.
2. „Київська спадщина" в експансійних планах Московської держави.
3. Роль "Сказання о князьях Владимирских " і теорії "Москва - третій Рим" в ідеології московської дипломатії.
4. Релігійний аспект в зовнішній політиці і практиці Москви.
5. Лівонська війна: передумови і наслідки. Ідеологія московської дипломатії. Історіографічне осмислення.

Тема 6. Росія на шляху до імперії.

1. Особливості політичної та ідеологічної ситуації в московській державі.
2. Самодержавство імперська ідея в Росії у II пол. XVII ст.: ідеологія, політика, практика.
3. Україна в контексті російської імперської ідеї.
4. Нікон, його реформи та ідея вселенської православної церкви.

Тема 7. Державна ідеологія і імперська ідея в Росії за часів Петра I.

1. Світогляд і політичні погляди царя.
2. Роль теорії "Москва - третій Рим", концепції "Сказання о князьях Владимирских " в ідеологічному обґрунтуванні імперської ідеї.
3. Роль Петра I у виробленні нової ідеології внутрішньої і зовнішньої політики держави.
4. Основні напрямки імперської політики Росії за правління Петра I.
5. Зовнішня політика Петра I - міфи і реальність. Вплив "Заповіту" на ментальність панівного стану.

Тема 8. Реформи Петра I, їх роль у перетворенні Росії а абсолютну монархію, військово-тоталітарну державу, та вплив на ментальність росіян і підвладних Петербургу народів.

1. Створення мілітарної економіки, її роль в економічному розвитку держави і психології населення.
2. Реформування органів управління, суду, церкви. Створення контрольно-фінансової системи. Роль цих перетворень у зародженні тоталітарно-поліційної системи ,змін у ментальності населення.
3. Реформа армії і флоту та її роль в утворенні тоталітарної імперської держави.
4. Консолідація панівного стану (дворянства) та його роль в утворенні абсолютизму й імперської ідеї.

Тема 9. Імперська ідея в Росії за правління Катерини II.

1. Катерина II і російський націонал патріотизм.
2. "Грецький проект" і його роль в ідеологічному обґрунтуванні загарбницької політики російського царизму.
3. Ідея „III-го Риму " і спроби її реалізації під час російсько-турецьких війн: 1768-1774 і 1787-1791 рр.
4. Три поділи Польщі і роль питання про дисидентів у втручанні російського царизму у внутрішні справи Речі Посполитої.

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

Тема 1. Імперська ідея в Московській державі за часів Івана III і

Василя Ш.

1. Теорія “третього Риму”: передумови вироблення та ідеологічна спрямованість.
2. “Сказання о князьях Владимирских”: передумови виникнення та ідеологічна спрямованість.
3. Роль теорії “третього Риму” і “Сказаний о князьях Владимирских” в ідеологічному обґрунтуванні внутрішньої і зовнішньої політики Василя Ш.

Тема 2. Самодержавна і імперська ідея в Московській державі за часів

Івана IV.

1. Ідеологічне обґрунтування самодержавної ідеї в листах та посланнях Івана IV.
2. Ідеологічне обґрунтування імперської зовнішньої політики в містах та поселеннях.
3. І.Пересветов як ідеолог самодержавства.
4. Імперська ідея в творах І. Пересветова.
5. Започаткування тоталітарного ідеологічного контролю в Московській державі (“Домострой”, “Стоглав”, “Великі Четьї-Мінеї”).

Тема 3. Імперська ідея за часів Петра I.

1. Роль теорії “третього Риму” і “Сказаний о князьях Владимирских” у зовнішній політиці Росії.
2. Спроба Петра I виробити нову ідеологію обґрунтування територіальних зазіхань.
3. Питання про існування “Заповіту Петра I”: за і проти.

Тема 4. Імперська ідея за часів Катерини II.

1. Роль теорії "третього Риму" в ідеологічному виправданні втручання в внутрішні справи Польщі і здійсненні її поділів.
2. Катерина II як російський націонал-патріот.
3. "Грецький проект" і його роль у територіальних зазіганнях російського царизму

1. Проблема об'єднання центрів руських земель і можливості їх альтернативного розвитку.
2. Погляди сучасних істориків на проблему зародження імперської ідеології в Росії.
3. Утвердження деспотизму в Московській державі.
4. Генеза самодержавства на теренах Північно-Східної Русі.
5. Започаткування ідеологічного контролю у Великому князівстві Московському.
6. Роль Івана III у формуванні авторитарної моделі влади в Великому князівстві Московському.
7. Розвиток імперської ідеї в роки правління Василя III.
8. Ідеологи самодержавної та імперської ідеї в Російській державі XVI – XVII ст.
9. Релігійний аспект в зовнішній політиці правителів Москви.
10. Формування світогляду та політичних поглядів на владу Івана IV.
11. Роль “візантійської спадщини” у формуванні імперської ідеї Московського царства.
12. “Татарська спадщина” та її місце в генезі деспотичної влади великих московських князів і царів.
13. Імперська ідея в церковно-релігійній діяльності патріарха Нікона.
14. Формування світогляду та політичних поглядів Петра I.
15. Використання Петром I ідей “Москви – третього Риму” в зовнішній політиці Росії першої чверті XVIII ст.
16. “Індійський синдром” Петра I як вияв імперських амбіцій російського царизму.
17. Утворення Російської імперії: передумови та наслідки.
18. **Імперська ідея в зовнішній політиці Катерини II**

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

ДЖЕРЕЛА:

1. Акты исторические собранные и изданные Археологическою комиссиею. - Т. 1.-СПб., 1836.
2. Акты социально-экономической истории Северо-Восточной Руси конца XIV - начала XVI в. - Т. 1-2. - М., 1952-1958.
3. Акты Русского государства 1505-1526 гг. -М, 1975.
4. Герберштейн Сигизмунд. Записки о Московии. - М., 1988.
5. Государство Российское: власть и общество. С древнейших времен до наших дней. Сборник документов / Под ред. Ю.С.Кукушкина. - М., 1996.
6. Дмитриева Р.П. Сказание о князьях Владимирских. - М.-Л., 1955.
7. Домострой. Сборник / Подготовка текстов В. Колесовой и Т.Рогожниковой. - М., 1991.
8. Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові. 1233-1799 pp. - К., 1972.
9. Малинин В. Старец Елизарова монастыря Филофей и его послання к великому князю Ївану Васильевичу. - К., 1888.
10. Памятники дипломатических отношений России с державами иностранными. - Т. 1. - СПб., 1851.
11. Памятники литературы Древней Руси. Вторая половина XVI века. - М., 1986.
12. Переписка Ивана Грозного с Андреем Курбским / Подгот. текста Я.С. Лурье и Ю.Д. Рыкова. -М., 1981.
13. Сочинения И. Пересветова / Под общ. ред. Д.С. Лихачева. - М.,1956.

МОНОГРАФІЇ, БРОШУРИ, СТАТТІ

14. Авторханов А. Империя Кремля. Советский тип колониализма. - Вильнюс, 1990.
15. Анисимов Е. Петр I: рождение империи // Вопросы истории. - 1989. С. 3-20.
16. Алексеев Ю.Г.Историческая концепция Русской земли и политическая доктрина централизованного государства / В кн.:

- Генезис и развитие феодализма в России. Проблемы идеологии и культуры. - Л., 1987.
17. Андрусевич А. Мит Росії. - Москва - третій Рим // І. - 1996. - № 7. - С.4-13.
 18. Блиев М.М. О некоторых проблемах присоединения народов Кавказа к России // История СССР. - 1991. - № 6. - С.67-84.
 19. Буганов В.И. Петр Великий и его время. - М., 1989.
 20. Будовниц И.У. Русская публицистика ХУІ века. - М.-Л.,1947.
 21. Володарский Л.Е. Петр Первнй // Вопросы истории. - 1993. - № 6. - С. 59-78.
 22. Вилента И.В. Идея самобитности России в исторической концепции евразийцев // Вест.Москов. у-та. - 1998. - №1. - С. 27-41.
 23. Гаталова Л.С. Империя: идентификация проблемы // Исторические исследования в России. Тенденции последних лет / Под ред.Г.Я.Бордюгова. - М., 1996.
 24. Гуламов Х.Г. Отношения с Бухарой в коние ХУШ века // Вопросы истории, - 1991.-№ 1.-С. 222-230.
 25. Геллер М.Я. История Российской империи.-Т.1.-М.,1997.
 26. Думин С.В.Другая Русь. Великое княжество Литовское и Русское / В кн.: История отечества: люди, идеи, решения. Очерки истории России ІХ - начала ХХ вв. - М., 1991.
 27. Данилов Е.Н. „Завещание" Петра Великого // Проблемы методологии и источниковедения истории внешней политики России,- М.,1986. - С.213-279.
 28. Зимин А.А. Витязь на распутье. - М., 1991.
 29. Записки императрицн Екатерины ІІ. - М., 1990.
 30. Ивонин Ю.Е. Имперская идея и проблемы государственности в Западной Европе // Вопросы истории. - 1996.- № 6. - С. 31-39.
 31. История СССР с древнейших времен до наших дней: В 12-ти томах. -Т. 2-4. -М., 1966- 1968.
 32. Киняпина Н.С. Кавказ и Средняя Азия во внешней полмтике России (вторая половина ХУШ -80-е годи ХІХ ст.). - М.,1984.

33. Каменский А.Б. Екатерина II // Вопросы истории. - 1989. - № 3. - С.62-88.
34. Ключевский В.О. Сочинения .В 8-ми томах. - Т.V. - М., 1958.
35. Заозерский А.Й. Экспансия на Мадагаскар при Петре Великом / В кн.: Россия и Запад. Исторический сборник. - Т. I. - Пг. 1923.
36. Лурье С.В. От древнего Рима до России XV века преемственность имперской традиции // общественные науки и современность. - 1997. - № 4.- С.116-132.
37. Маркова О.П. О происхождении так называемого „греческого проекте" (80-е годы XVIII в.) / В кн.: Проблемы методологии и источниковедения истории внешней политики России. - М., - 1986.
38. Молчанов Н.Н. Дипломатия Петра Великого. - М., 1990.
39. Мавродин В.В. Рождение новой России. - Л., 1988.
40. Марасикова Е.Н. Эпистолярные источники о социальной психологии российского дворянства // История СССР. - 1990. - № 4.
41. Медушевский А.Н. Развитие аппарата управления в России в первой четверти XVIII в. // История СССР. - 1983. - № 6.
42. Национальные истории в советском и постсоветских государствах / Под ред. К. Аймерхамера ,Г.Бордюгсва. - М., 1999.
43. Политическая история. Россия - СССР - Российская Федерация: В 2-х томах. - М., 1996. - Т. 1.
44. Россия на пороге XXI века (Современные проблемы национально-государственного строительства РФ). - М., 1996.
45. Семенникова Л. Й. Россия в мировом сообществе цивилизаций: Учебное пособие для вузов. - Брянск, 1999.
46. Тойнби А.Дж. Постигание истории. Сборник. - М., 1991.
47. Ясперс К. Смысл и назначение истории. - М., 1991

ЗМІСТ

Передмова.....	3
----------------	---

Програма курсу.....	4
Плани лекцій.....	7
Плани семінарських занять.....	10
Тематика рефератів	12
Рекомендована література.....	13

